

Silvester en het geschenk van Constantijn

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

Schriftlezing Oude Testament: Jesaja 53, 11-12

Schriftlezing Brieven: Efeziërs 6, 10-17

Schriftlezing Evangelie: Lucas 22, 35-38

Inleiding

Sint Silvester is de heilige van het nieuwe jaar. Hij stierf op 31 december 335. Aan deze bisschop van Rome, zou keizer Constantijn ooit de macht over het West Romeinse Rijk hebben geschonken uit dankbaarheid over genezing van een ernstige ziekte. Heel vaak is de wereldlijke macht van de kerk ten koste gegaan van de geestelijke betekenis. Op de drempel van het nieuwe jaar bidden wij om wijsheid en geduld voor onszelf persoonlijk, maar ook voor de kerk van Jezus Christus in deze tijd. Het thema is: Silvester en het geschenk van Constantijn

Gemeente van Christus, terroristische aanslagen domineren van tijd tot tijd het nieuws. Er zijn vormen van geloof die kennelijk extremistische varianten kunnen voeden waarbij willekeurig geweld niet alleen is toegestaan, maar zelfs als een opdracht kan worden ervaren. Wat daarin als authentiek zou kunnen worden beschouwd en wat als godsdienstig machtsmisbruik, is buitengewoon moeilijk te onderscheiden. Dit is duidelijk: geen enkele staat die de aanspraak wil waarmaken garant te staan voor gerechtigheid en burgers te beschermen, kan terroristen die lukraak burgers doden tolereren, of het nu godsdienstig gemotiveerd is of niet.

Het kan ons verbazen wanneer mensen in naam van het geloof vandaag nog een beroep doen op de wapenen. Wij zijn in onze kerk zo gewend aan de verkondiging van een vrede brengende Christus, de man Gods op het ezeltje, die mensen liefhad en genas, dat we zijn woorden over zwaarden vergeten. Maar deze Jezus zegt:

Denk niet dat ik gekomen ben om op aarde vrede te brengen.
Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard.¹

U begrijpt, dit is geen geliefde tekst vandaag. De kerk van onze tijd heeft de kruistochten met het adagio 'God wil het' ver achter zich gelaten en is allang geen *ecclesia militans*, geen strijdende kerk meer. Wij zijn een veelkleurige kerk, die verscheidenheid als kwaliteit wil zien. En we zijn er al helemaal niet van gediend

wanneer mensen elkaar gaan dwingen, hetzij verbaal, hetzij met geweld. Het christendom is in West-Europa een religie in haar nadagen en dat stemt mild. Wij gaan de barricaden niet op voor de waarheden van ons geloof. Mensen die dat wel doen, roepen al gauw een gevoel van gêne op bij hun geloofsgenoten. Wie zegt precies te weten wat God wil, maakt zich al gauw belachelijk.

Dat is wel eens anders geweest.² Als extremistische varianten van de islam zichzelf vandaag als de enige ware vorm van religie presenteren, hebben zij voorbeelden in de geschiedenis van de christelijke kerk voor het oprapen. Eeuwenlang hebben christenen onderling gestreden om de waarheid en de macht. Zij hebben de illusie gehad dat de waarheid met geweld viel af te dwingen. Tot in de oecumenische beweging, toch een vreedzaam samenkomen van mensen uit talloze kerken, is de grondgedachte lang geweest dat er overeenstemming mogelijk was, dat er een consensus bereikt kon worden waarin alle gelovigen, naar elkaar toegegroeid, één en dezelfde overtuiging zouden zijn toegedaan. Misschien geloven we het nog wel.

Maar zelfs de leerlingen van Jezus hadden allemaal een eigen identiteit. Zij maakten ruzie over wie van hen de eerste was.³ 'Zo mag het bij jullie niet gaan,' zei Jezus, maar ze deden het wel. Ook genas hij bij zijn arrestatie het oor van de slaaf van de hogepriester, afgeslagen door een van zijn leerlingen.⁴ Ook beval hij de leerlingen op dat moment hun zwaarden weg te doen. Dat leek in strijd met de opdracht van Jezus aan de leerlingen die we vanavond hebben gehoord, dat wil zeggen juist een zwaard te kopen. Misschien zegt u: 'Wat doet het ertoe? We weten toch dat Jezus geen koning van deze wereld is geworden.' U hebt gelijk, Jezus zegt in het Johannesevangelie tot Pilatus:

Als mijn koningschap bij deze wereld hoorde, zouden mijn dienaren wel gevochten hebben om te voorkomen dat ik aan de Joden werd uitgeleverd. Maar mijn koninkrijk is niet van hier.⁵

Toch is precies dit in de geschiedenis een groot thema geworden, waarmee wij nog steeds worstelen. Ooit is het christendom, dat zo klein en bescheiden begon, als een Joodse sekte, geworden tot de belangrijkste religie

in het Romeinse Rijk, de machtsbasis waarop de ontwikkeling van Europa is gebaseerd.

Deze laatste avond van het jaar heet in Duitsland Silvesteravond, in Engelstalige gebieden Sylvester's Eve. Wie was die Sint Silvester eigenlijk? Silvester was de 33e bisschop van Rome, een ambt dat hij 21 jaar bekleedde. Hij stierf op 31 december 335, vandaag precies 1682 jaar geleden. Hij is in de Rooms-katholieke traditie de heilige van het nieuwe jaar. Het was in zijn tijd, dat de keizer van het Romeinse rijk zich steeds meer voor het christendom begon te interesseren. Keizer Constantijn droeg zijn overwinningen over zijn vijanden op aan de God van de christenen. Hij maakte een eind aan de vervolgingen en begon het christendom te bevorderen. Zo wist hij niet alleen zijn eigen machtspositie te versterken, maar ook die van de kerk. Ik heb vroeger op de lagere school geleerd dat dit een overwinning was van het geloof en dat we daar heel blij mee moesten zijn. Maar het was een dubieuze eer, want zegt het spreekwoord niet: 'Wiens brood men breekt, diens woord men spreekt'? Sommigen houden het erop dat juist vanaf dit moment het geloof zijn onschuld verloor, omdat de geestelijke inhoud onlosmakelijk vermengd raakte met de wereldlijke macht.⁶ Achter 'het geschenk van Constantijn' ging een buitengewoon gevaarlijke erfenis schuil, die de kwaliteit van de kerk ernstig heeft aangetast.

Wanneer later naar argumenten werd gezocht voor een verdeling van de macht in Europa, werd door sommigen graag gekeken naar de tijd van Silvester en Constantijn, want dat was de tijd dat het christendom aan de macht kwam. Men geloofde dat daar de wil van God in herkenbaar was. Zo heeft een, ongetwijfeld vrome, maar ook geslepen, monnik in de 8e eeuw, dus meer dan 400 jaar na Silvester en Constantijn, een oorkonde gefabriceerd, waarin door Constantijn de macht in het Westen aan Silverster, als bisschop van Rome werd geschonken. De legende was dat Constantijn eens de ziekte lepra had. Heidense genezers hadden de keizer wijs gemaakt dat hij zou genezen wanneer hij zou baden in kinderbloed. Dat was een even lugubere, als qua heersersmentaliteit interessante verwijzing naar de kindermoord van Bethlehem door koning Herodes. Echter in de nacht voordat de kinderen zouden worden gedood, verschenen de apostelen Petrus en Paulus aan de keizer. Zij droegen Constantijn op zich door Silvester te laten dopen en hem te vragen voor zijn genezing te bidden. Volgens de legende gebeurde dit, waarna een dankbare, van zijn ziekte genezen keizer, aan de bisschop van Rome niet alleen een prachtig paleis schonk, maar ook zijn tiara, zijn keizerlijke driekroon, voor hem neerlegde. Bisschop Silvester zou dus uit handen van keizer Constantijn zelf, die resideerde in Constantinopel in het Oosten, de wereldlijke macht in het Westen hebben ontvangen. Eeuwenlang konden de

middeleeuwse pausen zich in hun strijd met, niet alleen Italiaanse vorsten en steden, maar vooral met de keizers in het Westen, beroepen op deze machtsoverdracht aan Silvester door Constantijn. Het bewijs was de, even beroemde als beruchte, oorkonde *Donatio Constantini*. In de vijftiende eeuw toonden twee renaissance humanisten, de Duitser Nicolaas von Cusa (1433) en de Italiaan Lorenzo da Valla (1440) aan, dat deze oorkonde een vervalsing was.

Koningen, bisschoppen, pausen en keizers hebben zich buitengewoon druk gemaakt om de betekenis van de twee zwaarden van de leerlingen van Jezus uit Lucas 22. Keizer Justinianus onderscheidde in de 6e eeuw twee min of meer onafhankelijke machtssferen. Het was geen wonder dat de paus en de keizer op den duur recht tegenover elkaar kwamen te staan in een strijd die Europa in de middeleeuwen verscheurde.⁷ Alcuin, de geleerde van Karel de Grote, stelde wel vast dat de twee zwaarden het recht op wereldlijke én het geestelijke macht symboliseerden. Maar hij vertrouwde beide zwaarden toe aan de keizer. Bernard van Clairveaux, in de 12e eeuw, zei juist het omgekeerde: Beide zwaarden komen toe aan de paus. Hij delegeert het wereldlijk zwaard aan de keizer. Het geestelijk zwaard komt als vanzelf toe aan de paus. Letterlijk bij zijn kroning reikte de paus de keizer het wereldlijk zwaard aan. Vredestichters beriepen zich op Justinianus en de twee zwaarden van Lucas 22,38 en stelden: ieder, paus en keizer, zijn eigen zwaard. Het pleit werd op den duur beslecht in het voordeel van machtspausen als Bonifatius VIII. De leek een overwinning, maar kort daarop raakten de pausen zó in allerlei wereldlijke conflicten verwickeld, dat het geestelijk prestige van het pausdom vrijwel geheel verloren ging. Tegen allerlei misstanden hiermee samenhangend heeft de Reformatie zich verzet.

Maar Jezus heeft zich nooit gewroken en ook niet verdedigd met geweld. Welk zwaard kan hij dan hebben bedoeld in zijn opdracht aan de leerlingen? Met deze vraag heeft de kerk eeuwenlang getobd tot op de dag van vandaag. Misschien tobt iedere religie daar wel mee. Kun je mensen dwingen, als het moet met geweld, in naam van het geloof? In de Efeziërbrief wordt gesproken van een geestelijke wapenrusting. Het zal u niet verwonderen dat de reformator Calvijn iedere machtsclaim, hetzij geestelijk, hetzij wereldlijk van welke paus dan ook verwierp. Hij wees erop dat de strijd van gelovigen niet is tegen mensen of aardse koninkrijken. Het is wat Calvijn betreft een geestelijke strijd tegen het rijk van het kwaad, geregeerd door de duivel.

Wat bedoelt Jezus wanneer hij zijn leerlingen opdraagt een zwaard te kopen? Gelet op de context van het evangelie moet 'het zwaard' waar Jezus van spreekt wel figuurlijk worden opgevat. Natuurlijk kunnen de

oorspronkelijke woorden van Jezus niets te maken hebben met de wereldlijke macht van een keizer of een paus. In vers 37 spreekt Jezus volop als de Christus, die beseft dat zijn gevangenneming niet kan worden voorkomen, omdat er profetenwoorden tot hun recht moeten komen. Dat is in bijbeltaal: in vervulling moeten gaan. Jezus zal, hoewel hij onschuldig is, onder de misdadigers worden gerekend. Als de leerlingen dan nog eens terugkomen op zijn woorden over het zwaard en melden dat zij er zelfs twee hebben, zegt Jezus: 'Het is genoeg!' wat moeilijk te vertalen is. De NBV heeft: 'Genoeg hierover!', zodat gesuggereerd wordt dat Jezus zich ergert aan hun platte manier van letterlijk luisteren en de leerlingen het zwijgen oplegt. Maar je zou ook kunnen bedenken dat Jezus nog steeds denkt aan de vervulling van de Schriften die zich in hem gaat voltrekken. Dan kun je zijn woorden beluisteren als een vooruitlopen op het kruiswoord 'het is volbracht' in Johannes 19,30. De woorden van de Schriften moeten vervuld worden.⁸ Dat is genoeg. Dat is genoeg voor de zonden van de hele wereld. De evangelist lijkt te willen zeggen: Zo wordt het doel van de schepping bereikt. Dat is Gods wil.

Het profetische Schriftwoord waarnaar concreet wordt verwezen is de vierde profetie aangaande de Knecht des Heren, in het bijzonder vers 12 van Jesaja 53. De Knecht van de Heer wordt tot de wettelozen gerekend. Aan Jesaja ontleent Lucas een interpretatiemodel dat gaat over een lijden dat méér is dan een individueel martelaarschap voor het geloof. Het lijden van Jezus is een reddend lijden voor anderen, juist omdat hij zich deel heeft laten maken van de mensheid die zich door te zondigen van het Godsgeheim heeft vervreemd. De lijdende Knecht van de Heer is beschikbaar voor een plaatsvervangend lijden. Het zijn hun wandaden, hun machtswellust en hun gelijkhebberij, die hij op zich neemt. Hij is beschikbaar voor Gods liefde.

Sint Silvester staat op het punt in de geschiedenis dat het christendom nog jong is en vol energie. Het komt aan de macht. Wij staan in een oud Europa dat bezig is

afscheid te nemen van het christelijk geloof. Het christendom vertegenwoordigt bij ons een religieus gewortelde cultuur die zijn hoogtepunt heeft gehad. Dat kan je soms weemoedig stemmen. Maar er is leven en er is hoop. Juist in deze fase, waarin wij afstand hebben moeten nemen van de macht, komt de schoonheid, komt de liefde van het geloof op verrassende wijze aan het licht. Er is hoop, want Gods Koninkrijk blijft komende.

'Tegen de avondschemering gaat de uil van Athene vliegen.'⁹ Deze uitspraak van de filosoof Gottfried Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) gaat naar mijn inzicht op voor het christendom. Het is waar, de aantallen van kerkgangers lopen in ons land nog altijd verder terug. De christelijke kerk is volkomen gemarginaliseerd in een samenleving die leeft bij de waarheid van de dag. Ondertussen en tegelijk, gebeuren er de mooiste dingen. Juist omdat, ook theologisch, de gebolsterde *macho*-kerk niet langer bestaat, is er ruimte voor een verfrissende spiritualiteit. Juist zonder macht zijn wij dicht bij Jezus. Onze kerken kunnen vrijuit plaatsen zijn van gastvrijheid en belangeloos omzien naar elkaar. Wij doen er goed aan deze kwaliteit voluit te koesteren, want daaraan is in onze samenleving grote behoefte. Laten we daarom vrijmoedig en blij het nieuwe jaar ingaan en uitzien naar alles wat waar is en mooi en goed.

Uitzending en zegen

Wanneer u van hier gaat, het nieuwe jaar tegemoet, weet u gedragen door vleugels van liefde, weet u gevoed door geestelijke wortels, stevig verankerd in de bodem van het geloof, weet u geïnspireerd door de hoop van de bijbelse profeten en van Jezus Christus, die opzag naar een hemelse Vader en die vol vertrouwen kon bidden 'Uw wil geschiede'.

De Here zegene u en behoede u;
de Here doe zijn aangezicht over u lichten en zij u genadig;
de Here verheffe zijn aangezicht over u en geve u vrede.

Noten

¹Matteüs 10,34.

²Bovon, F., *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament*, III/4, *Das Evangelium nach Lukas (Lk 19,28-24,53)*, Neukirchen-Vluyn 2009, 278-290.

³Bijv. Marcus 10, 36-44.

⁴Lucas 22,51.

⁵Johannes 18,36.

⁶Barracough, G., *The Medieval Papacy*, London 1973 (=1965), 122: '... the church has become a centralized institution. [...] the spirit of church government is legal; the pope himself is immersed in practical business; the activities of the papal curia are governed by canon law;

and the religious functions of the papacy are tending to fall into the background [...] the political factor loomed large, and may even be described as the driving force.'

⁷In een heftige toespitsing in de 11e eeuw stond keizer Hendrik IV tegenover paus Gregorius VII. Het ging in de 'investituurstrijd' met name om het recht op de benoemingen van bisschoppen in de feodale organisatie van de samenleving.

⁸Dat wil zeggen tot hun doel ('telos') komen: 'telesthènai' (Lucas 22,37), vgl. Johannes 19,30: 'tetelestai', vaak vertaald met: Het is volbracht.

⁹G.F. Hegel: 'Die Eule der Minerva beginnt erst mit der einbrechenden Dämmerung ihren Flug.'

Figuur 1: Keizer Constantijn biedt bisschop Silvester de wereldlijke macht, fresco midden 13e eeuw, Basilica di SS Quattro Coronati, Rome